

Om livet på enevældens slotte

Af forskningschef Thomas Lyngby, Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot

Under enevælden var kongen centrum i et mægtigt apparat – det bureaukratiske regeringsapparat – der søgte at styre staten i en stadigt voksende detaljeringsgrad, og et hofapparat, der iscenesatte kongens position til hverdag, til fest og ved større ceremonier.¹ På samme måde, som kongens person inkarnerede magten, var de kongelige slotte en scene for magtudøvelse og magtbefæstelse. Konge og stat flød sammen, og kongens bolig og statsadministrationen lappede ind over hinanden.

Hoflivet

På Københavns Slot lå Højesteret i Rådstuefløjen. Da Frederik den 4. opførte Den Røde Bygning, der rummede flere af regeringskollegierne, blev der da også bygget en løngang, der forbandt dem med slottet.² På det store, nye residensslot Christiansborg, der blev opført i København i 1730'erne, lå mødesalen for Højesteret nær kongens gemakker, og Gehejme-konseilets sal fandtes mellem kongens audienssal og

hans soveværelse. Nær ved kongens og dronningens egne gemakker lå også riddersalen og appartements-salen, hvor hoffet kunne afholde selskaber. Det private liv, hoflivet og statsstyrelsen var flettet tæt sammen.

Det nye storslåede københavnske residensslot dannede ramme om hundredvis af menneskers dagligliv – som bolig og arbejdsplads. Da Christiansborg var færdigindrettet, boede der 800 mennesker på slottet, dertil kom 85 med tilknytning til hoffet, som boede i Prinsens Palæ for enden af Marmorbroen, og 225 med bolig ude omkring i byen. Der hørte en masse logistik til – både til hverdag og fest – og i Christiansborgs køkken blev der hver måned tilberedt 6.000 hofretter.

Et hofreglement fra 1740 fortæller om, hvilke former for opførsel man gerne undgik, men som man på den anden side – i og med at man beskæftigede sig med dem – forventede kunne forekomme. Det blev indskærpet, at man ikke måtte stjæle fra de fornemmes gemakker, at man ikke måtte komme i slagsmål eller bedrive utugt med hinanden, at man ikke måtte være beruset i tjenesten, og at man ikke måtte tage mad og drikke ud fra slottet. Af andre be-

*Christiansborg Slot, der blev opført i 1730'erne.
Malet af Jacobo Fabrin. Københavns Museum.*

stemmelser fremgik det, at man ikke måtte tage løstagtige kvindfolk med ind på slottet, at man skulle banke på, før man gik ind i de kongelige gemakker, og at håndværkere ikke måtte ryge, mens de arbejdede i de kongelige værelser.

Et forbillede for den tidlige dansk-norske enevælde var solkongen, Ludvig den 14.s hof i Frankrig. Både Christian den 5. og Frederik den 4. havde i deres ungdom opholdt sig ved det franske hof og oplevet, hvordan det fungerede, og hvordan man skulle opføre sig der. Var man ikke vant til at færdes ved et hof, kunne man forberede sig hjemmefra i tidens anstandshåndbøger – en genre, der blomstrede fra og med 1600-årenes slutning. Et eksempel er den hamborgske forfatter Georg Grefflingers *Ethica Complementoria*, der blev trykt i København – på tysk i 1674 og fire år senere på dansk. Den havde et lille format, så man altid kunne have den på sig og studere den, hvor man færdedes.

Grefflinger skildrede hoffet som en verden, man måtte nærme sig med stor forsigtighed. Når man først var der, skulle man imidlertid ikke lade sig mærke med sin usikkerhed, men være frygtløs og dristig, dog ikke uforskammet. Det var vigtigt at ære kongen og vise ham underdanighed; det samme gjaldt andre fornemme og mægtige personer ved hoffet.

Ved hoffet skulle man altid være årvågen og „have et øje for og et øje bag“, som det hed. Hvem der var ven, og hvem der var uven, skiftede ustandseligt, og stedse måtte man følge med i hoffets intriger. Hvis man ville opnå noget, var det afgørende at vise sir-

lighed i adfærd og tale. Man skulle kunne gøre komplimenter, bruge ærestitulaturer og bukke på den rette måde.

Med den rette anstand gavnede man sig selv og var andre til behag. Via tjenester og opvartninger skaffede man sig indflydelse og venner. Altid skulle man være forsigtig og eftertænksom, og aldrig måtte man fornærme nogen. Ens fremtræden skulle tilpasses den herskende stemning. Når andre lo, skulle man ikke græde, og når andre sørgede, skulle man være blid. Man skulle forholde sig til hofsladder ligesom de andre – hvor skammelig og løgnagtig den end var, skulle man blot bringe den videre og le med. Følelser skulle for enhver pris skjules. Blev man fortørnet, skulle man alligevel give den, der havde forurettet én, ret. Og man skulle aldrig tro nogen, hvor venlige de end virkede.

Grefflingers bog giver indblik i hoffets verden, hvor alle lurede på hinanden. I centrum fandtes kongen, der var genstand for hele hoffets opmærksomhed og sad inde med al magt, men som samtidig blev holdt fanget af alles blikke. Den glidende overgang mellem kongens personlige gøremål, hoffets adspredelser og statsstyrelsen viste sig også ved, at der altid var nogen, som ville kongen noget; nogen, der ville opnå noget. Aldrig var kongen alene, altid skulle han forholde sig til andre – helst uden at vise svaghed – ellers blev majestætens svagheder hurtigt genstand for sladderens ved hoffet og i byen.

Slottene var en vigtig ramme for de store hofceremonier, og her foregik det meste af dagligdagens

Christiansborg Slot. Tegnet af Johan Jacob Bruun, 1755. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg. Foto: Lennart Larsen.

hofliv, som i vekslende grad kunne være ceremoni-
aliseret. Ved Frederik den 5.s tronbestigelse skal det
stive og stramme hofliv, der kendtes under Christian
den 6.s styre, være blevet løsnet lidt. Herom vidner
blandt andet Ludvig Holbergs ofte citerede bemærk-

ning om, at en højbåren forsamling nu kunne ses
„uden maske, uden sminke, uden afpassede skridt
og uden på skruer satte ord“.

Når man ser bort fra Christian den 6.s regerings-
tid, talte hoffets forlystelser på slottene blandt andet

forskellige typer af spil, musik, teater, afholdelse af assembleer, baller og maskerader, hvor byens rangs-personer blev inviteret indenfor i slottets sale. Ved maskeraderne på Christian den 7.s tid, der gerne foregik i Christiansborgs riddersal eller i Hofteatret, kunne der deltage flere tusinde mennesker.

Særlig meget blev der naturligvis gjort ud af hof-fet under egentlige statsbesøg. Da Peter den Store i 1716 gæstede Frederik den 4., aflagde han besøg på flere af de københavnske og nordsjællandske slotte.³ Han blev blandt andet underholdt med operaer, komedier, tafler og fester. På Frederiksborg Slot indtog kongen og zaren et måltid på tagaltanen, hvor de glædede sig over udsigten. Herfra overværede de også troppemønstringer som optakt til den planlagte dansk-russiske invasion i Skåne.

Under en udflugt til Nordsjælland betragtede zaren fra Kronborgs tårn den skånske kyst. I Dyrehaven nedlagde zaren en hjort og huggede hovederne af to rådyr. Der blev efterfølgende spist i den Eremitage, som Christian den 5. havde ladet opføre. Den var, som den senere fra Christian den 6.s tid, udstyret med en taffelmaskine, der kunne hejse maden fra køkkenet til spisesalen. Så måske har herskerne spist alene uden opvartende tjenere. Peter den Store aflagde også besøg på Frederiksborg Slot.

Efter et taffel på Rosenborg blev der arrangeret ringrending til vands, hvor zaren og dronning Louise sad i en jolle, Frederik den 4. og zarina Katarina i en anden. Og på Frederik den 4.s 45-års fødselsdag den 11. oktober 1716 blev der holdt maskerade på Køben-

havns Slot. Fra Riddersalens galleri var alle byens fornemme folk inviteret til i forklædning at overvære de to fyrstelige par indtage deres aftensmåltid. Dernæst måtte de komme ned til selve festen. Ifølge en beretning underholdt zaren „*sig med dans og viste sin store fornøjelse over maskernes artighed*“.

Enevældens salvingssceremoni

Skønt statsbesøg, store fester og ceremonier givetvis lå et stykke fra hoffets dagligdag, så viser netop disse nøje tilrettelagte begivenheder med stor tydelighed væsentlige ideer bag hele hoffets måde at fungere på. Et godt eksempel er de enevældige kongers salvingssceremonier, der afløste tidligere tiders kroninger, og som i reglen foregik på Frederiksborg Slot. Indtil Christianborg Slot blev opført, var Frederiksborg det mest imponerende bygningsværk, den danske konge disponerede over, og det var derfor et oplagt sted for en af enevældens vigtigste ceremonier. Kun Christian den 7.s salving i 1767 foregik på det nye københavnske pragtslot. Den ulykkelige slotsbrand i 1794 gjorde, at Frederik den 6.s salving atter blev henlagt til Frederiksborg Slot, og ligeså den sidste enevældige konges, Christian den 8.'s, i 1840.

Hvor et kongeskifte før enevælden havde krævet forhandlinger, håndfæstninger og kongelige løfter, blev det med den nye styreform trukket uden for den menneskelige viljes område. Kongemagten døde aldrig, den tog blot bolig i en ny person. Derfor understregede den nye ceremoni – modsat tidligere tiders kroninger – at magten ikke blev overdraget. De gam-

Enevældens salvinger blev afviklet efter et program, der blev fastlagt ved Christian den 5.s salving i 1671. Her er det processionen gennem den indre slotsgård på Frederiksborg, da Christian den 6. blev salvet i 1731. Tegnet af Johan Jacob Bruun, cirka 1737. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg. Foto: Kit Weiss.

Christian den 6. salves ved alteret i Frederiksborg Slotskirke den 6. juni 1731. Malet af Johan Jacob Bruun, cirka 1737. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg. Foto: Kit Weiss.

le kroninger var iscenesat som et anliggende mellem konge og undersåtter, som Gud var vidne til; den nye ceremoni var et anliggende mellem kongen og Gud, som undersåtterne var vidner til. Som eksempel vil Frederik den 4.s salving i år 1700 blive gennemgået i det følgende.

Den gamle konge, Christian den 5., døde den 25. august 1699, men Frederik den 4. og dronning Louise blev først salvet den 15. april år 1700. Det havde ingen hast, for kongemagten var jo allerede vandret over i den nye konges krop, i det øjeblik hans far udåndede.

Frederik den 4. og dronning Louise indledte deres salvingsdag med at indtage den hellige nadver. Dernæst gik de til deres separate lejligheder på Frederiksborg Slot for at blive iført deres fornemme salvingsdragter. De var syet af de kostbareste stoffer og kniplinger. Dragterne var skabt for udelukkende at blive anvendt denne ene dag.

Storkansler Conrad Reventlow nød den store ære at hjælpe kongen i tøjet. Påklædningen endte med, at kongen tog kronen på sit hoved. Herved blev det også markeret, at han ikke modtog sin værdighed af noget menneske eller nogen øvrighed. Dernæst gik kongen til dronningens kammer, hvor dronning Louise tilsvarende var blevet påklædt, og satte en guldkrone på hendes hoved.

Kongen og dronningen holdt nu separate audienser for rigets fornemste herrer og fruer. Frederik den 4.s foregik i den audienssal, som hans far havde ladet generalbygmeister Lambert van Haven indrette

på Frederiksborg. Den franske ambassadør trådte frem foran Frederik den 4.s trone og de øvrige tilstedeværende og ønskede lykke og velsignelse med det forestående. Herefter kaldte slotskirkens klokker til samling.

Man bevægede sig i to processioner, henholdsvis kongens og dronningens. Kongens gik ad en rød løber, der strakte sig fra audienssalen gennem slottet, ned ad en trappe, over slotsgården til kirken. Forrest gik hofkavalererne, dernæst obersten af garden til fods og hovedsmanden for drabanterne, så fulgte hofmarskallen foran kongen, hvis slæb blev båret af to elefantriddere, den ene af dem Conrad Reventlow. Efter kongen gik statsministre, gehejmeråder og ridere. Mens man passerede slotsgården, bar fire gehejmeråder en rød baldakin med guldfrynser over majestæten. Hele tiden var det at betjene kongen eller opholde sig i hans nærhed med til at markere særligt betydningsfulde deltageres rang og position.

Ved kirkedøren blev kongen modtaget af de tre biskopper, der skulle forestå salvingen, anført af Sjællands biskop, Henrik Bornemann. De bukkede dybt for kongen, velsignede ham og gik baglæns ind i kirken mod alteret, så de ikke vendte ryggen til deres konge. Mens der blev spillet højtidelig musik, tog kongen plads i Frederik den 3.s trone, der var lavet af narhvalstand, og som stod under en rød tronehimmel sammen med de tre sølvløver. Dernæst blev dronningen af Frederik den 4.s bror prins Carl ført i procession til kirken. Også dronningen blev modtaget af de tre biskopper og tog plads i sin tronstol på kirkegulvet.

Kirken var spækket med mennesker, der var inviteret til at overvære den højtidelige handling. Igen markerede placeringen ens rang og position – jo tættere på kongen, jo højere rang. Også uden for var de, der ikke var inviteret indenfor, til stede og iagttog kongens og dronningens processioner over slotsgården.

I kirken blev der messet, prædikat og holdt taler, hvor den enevældige kongemagt blev forklaret under henvisning til bibelske skriftsteder og Kongeloven. Salvingen demonstrerede kongens særlige forbindelse til Gud – kongens domme var Guds domme, ligesom Guds vilje og kongens vilje var ét.

Salvingens klimaks var, når kongen rejste sig fra sin tronstol og gik op til alteret og knælede på en rød fløjlskammel. Han tog selv kronen af og lagde den sammen med de øvrige regaler på en rød fløjlschynde, der stod ved siden af alteret. Herved ydmygede kongen sig for Gud og signalerede, at hans magt stammede fra den allerhøjeste. Ordinator, biskop Bornemann, rakte kruken med salvingsolie til Norges biskop, Johannes Munch, og låget til Ribes biskop, Ancher Anchersen. Ordinator dyppede to fingre i olien og salvede kongen med tre korstegn. Først på panden for visdom – her løftede kongen selv op i den store allongeparyk, så det var muligt. Så på brystet for vilje – kongen og Reventlow knappede i fællesskab kongens trøje op. Og endelig blev kongen salvet på højre håndled for styrke – forinden havde kongen afført sig sin handske.

Efter at være blevet salvet knappede kongen atter sin trøje, tog handsken på og regaliene op. Med kro-

nen på hovedet vendte han tilbage til sin trone. Senere fulgte dronningens salving. Først på panden for med visdom at behage Gud og kongen og dernæst på brystet for at elske Gud og kongen. Salven forbandt Gud og de salvede. Den blev fremstillet af hofapotekerer og havde en parfumeret duft.

Efter salvingerne begav kongen og dronningen sig i procession tilbage til deres gemakker. Lidt senere blev der blæst til taffel i den store sal (ridder-salen). Frederik den 4., dronning Louise og de øvrige kongelige – prins Carl, prins Vilhelm og prinsesse Sophie Hedevid, satte sig til bords, hvor de blev opvartet af kammerherrer og ministre.

Under måltidet blev der spillet musik. De mindre fornemme stod uden for en balustrade, der adskilte spisende og opvartende fra tilskuere. Senere gik tilskuerne til borde, der var opstillet efter rang rundt omkring i slottets sale. Retterne vandrede fra bord til bord efter de inviteredes fornemhed.

Også de, der ikke var inviteret indenfor, kunne få noget ud af dagen. Der var tradition for at kaste mønter i grams til mængden uden for slottet og desuden sørge for, at der blev serveret stegt kød og vin udenfor. Dagen blev afsluttet med et pragtfuldt fyrværkeri, som kunne iagttages af høj såvel som lav.

Salvingerne viser noget typisk for hoffets måde at bruge slottene som scene på. Rang blev markeret og nøje gradueret ved brug af elementer som tilgang for nogle og lukkethed for andre; vekslende grader af nærhed og adskillelse. Endelig blev der skelnet mellem forskellige typer af aktører og tilskuere.

Selskab ved hoffet. Et spilleparti i kronprins Frederik den 6.s audiensgemak på Christiansborg. Pastel af J.H.W. von Haffner, 1794. Maleriet er på Jægerspris Slot.

Den fysiske markering af rang var en del af hele enevældens måde at virke på. I gemaksordinanser og rangforordninger blev det nedfældet, hvor man måtte opholde sig på slottet, hvem der skulle gå forrest i ceremonier og indtage hvilket sæde ved hoffets fester, og hvilke tiltaleformer man skulle titulere forskellige typer af rangspersoner med.

Rangforordningerne var beslægtet med en række overdådighedsforordninger, der søgte at regulere, hvilken klædedragt de forskellige rangklasser måtte bære, hvor stor en pragt de selv måtte indrette ligstuer med, hvorledes kister skulle udsmykkes, og hvordan man måtte holde bryllup, barsel og gæstebud. Hofets normer spredte sig på denne vis ud i det omkringliggende samfund. Kongen søgte at skabe en social og kulturel orden, der ikke kun skulle blive synlig ved hoffets ritualer, men understøtte hele ene-

vældens samfund og dets måde at fungere på. I centrum fandtes kongen, der var den, der kunne give den enkelte æresbegunstigelser og rang. Livet på enevældens slotte kastede således lys på nære såvel som fjernere områder i kongens riger og lande.

Noter:

1. Der henvises generelt til Thomas Lyngby: „Den dansk-norske solkonge“ i Thomas Lyngby m.fl.: *Magt og pragt. Enevælde 1660-1848*. København 2010, s. 97-183.
2. Om Københavns Slot og Christiansborg på enevældens tid se Kristian Hvidt m.fl.: *Christiansborg Slot*, I. København 1975.
3. Om Peter den Store og Frederik IV se Thomas Lyngby: „Peter den Stores besøg i Danmark“ i Thomas Lyngby (red.): *Danmark og Zarernes Rusland 1600-1900*, s. 43-70. Hillerød 2013.